

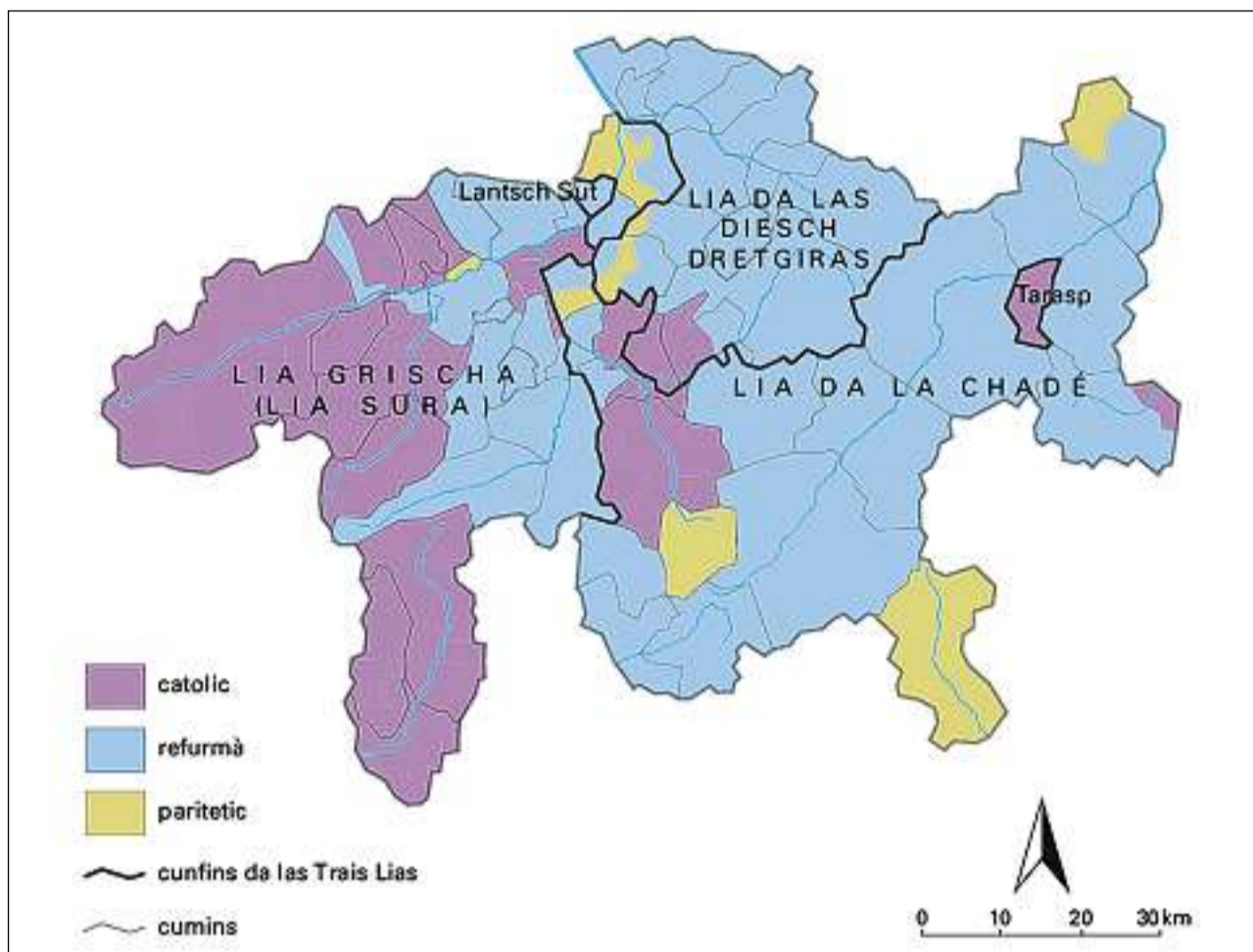
Da la refurmaziun al temp preschent

Istorgia da las baselgias dal Grischun, 2. part

Refurmaziun e cuntrareforma catolica

Il moviment da las plaivs, che aspirava a la dissoluziun dals dretgs suverans da l'uestg da Cuira, ha culminà en ils Artitgels da Glion dal 1526. Quels eran anc strusch liads dogmaticamain ed avevan en mira ina baselgia parochiala preconfeSSIONALA cun princips che valevan era en pravendas pli tard catolicas (almain fin a l'entschatta dal 17avel tschientaner); tuttina han els difficultà la persecuziun dal moviment evangelic tras las autoritads ecclesiasticas, facilitond qua tras sia derasaziun. Diversas pre-tensiuns dals Artitgels da Glion èn vegnidas messas en vigur contractualmain il 1541 en la capitulaziun d'elecziun cun l'uestg Lucius Iter (ils uschenunads Sis Artitgels). Tranter il 1520 ed il 1550 èn s'accumuladas las refusas da pajar tributs, ed ils dretgs feudals episcopals èn vegnids cumprads ora per pitschens imports. Dal 1558-61 e durant il guvern da Beatus a Porta è l'uestgieu stà pliras giadas curt avant la dissoluziun. A medem temp èn era sa diminuidas fermamain las funcziuns uffizialas da la diocesa: aspiraziuns a refurmas, manifestas en la segunda mesadad dal 15avel tschientaner, han chalà suenter il 1527, il chapitel catedral è sa schlià per gronda part suenter il 1529, ed a partir dals davos onns 1530 mancavan il vicari general e l'uestg auxiliar.

Il center dal moviment refurmatoric era Cuira, nua che la nova cretta è s'affirmada il 1523-27 sut il plevon da la citad Johannes Comander. Cun quai che nagina sentenza n'era suandada a la Disputaziun da religiu a Glion (1526), en la quala Comander era sa defendi cunter l'accusaziun d'eresia purtada dal vicari general episcopal en la Dieta federala, ha la nova cretta pudì sa derasar senza impediments. Tranter l'emprima pregia evangelica, tegnida d'in refurmatur ambuland, e la decisiun formala da la plaiv respectivamain tranter la tscherna d'in reverenda refurmà e l'allontanament da l'equipament da la baselgia (altars, statuas, iconografia e.a.), pudevan però passar decennis. Entant che la pli-part da las plaivs da la Lia da las Diesch Dretgiras e parts da la Lia Grischa (Foppa, Tusaun, Mantogna, Schons, Avras) èn aderidas gia vers la fin dals onns 1520/30 a la Refurmaziun, han l'Engiadina e las vals vischinantas adoptà la nova cretta per gronda part tranter il 1550 ed il 1575. Singulas

Las confessiuns en las Trais Lias en la mesadad dal 17avel tschientaner.

plaivs da la Lia da la Chadé, situadas al nord dals pass alpins, han perfin fatg il pass pir vers la fin dal 16avel e l'entschatta dal 17avel tschientaner. Correspundentamain ditg ha era durà l'organisaziun d'ina baselgia refurmada. Il motor da quest process èn stads la creaziun ed il mantegniment d'ina unitad dogmatica. In'impurtanza decisiva è d'attribuir al conflict ecclesiastic dals onns 1545-71, prorut a Clavenna en il ravugl da fugitivs confessiunals tranter ils represchentants da l'ortodoxia bullingeriana (Heinrich Bullinger) e las ductrinas baptisticas respectivamain antitrinitaras. Ils cumenzaments da la Sinoda retica dateschan dal 1537, pir la Confessiu retica («Confessio Raetica», 1553) cuntegna dentant in urden sinodal. En ils onns 1570 è succedida ina consolidaziun instituziunala cun la redacziun reglada d'in protocol, l'installaziun da la direcziun ecclesiastica, la regulaziun da las relaziuns cun las autoritads professiunals e l'iniziaziun d'ina

disciplina ecclesiastica en il senn calvinistic. Quai è succedi a moda parallela cun l'imposiziun da l'ortodoxia protestanta ed era collià stretgamain cun l'activitad da Durich Chiampell. L'instituziun d'ina baselgia refurmada per l'entir territori retic-grischun è vegnida concludida pir cun il mandat da morala (veritabel urden ecclesiastic) relaschà da la Dieta federala il 1628 e cun las leschas sinodals dal 1645, en vigur cun pitschnas agiuntas fin il 1808. En las plaivs han ils presbiterians imponì la disciplina ecclesiastica, colloquis regionalis da plevons survegliavan ultra da quai la gestiun da l'uffizi e la ductrina dals plevons.

L'impuls principal per la Refurma catolica è vegnì dals nunzis papals a Lucerna che visitavan periodicamain l'uestgieu a partir dal 1578. Els han dirigì per regla fin viaden il 18avel tschientaner era la tscherna da l'uestg. Las directivas dals nunzis, suandadas a partir dal 1580, avevan la finamira da refurmar il chapitel catedral ed il clerus pastoral rural. Il 1599 è vegnì decretà in urden fundamental per l'administraziun ecclesiastica e seculara dal chapitel catedral. Durant ils Scumbigls grischuns ha il nunzi sfurzà las Trais Lias, sut la protecziun da l'occupaziun austriaca, da consentir a la restituziun dals dretgs en possess dal chapitel catedral da Cuira avant il 1526 (ils 16 Artitgels da Scappi dal 1623). La restituziun dals dretgs seculars da l'uestgieu è bain sa mussada per gronda part sco nunpussavla, sin il champ da la refurma ecclesiastica ha quella però contribuì ad ina revitalisaziun da l'activitad ecclesiastica da l'uestgieu, per exempel en la dretgira spiritala, en las visitaziuns en colliaziun cun viadis da craisma u en las tschernas da plevons. Per finir han ils nunzis cuntanschi ch'ils Sis Artitgels dal 1541 na stuevan betg pli vegnir saramentads tar la tscherna da l'uestg a partir dal 1627 e che l'indigenat prescrit dals Artitgels da Glion dal 1526 è vegnì schlià il 1661. Dapi la fin dal 16avel tschientaner stevan a disposiziun era a l'intern da l'uestgieu umens da la baselgia instruids en il senn tridentin. Sco uestg refurmatoric ha Johann Flugi relaschà directivas per il clerus diocesan (1605) ch'han introduci las decisiuns dal Concil da Trent (1545-63) en il dretg ecclesiastic diocesan. Il purtader central da la refurma tridentina en il Grischun era l'Urden dals chaputschins, engaschads sut protecziun da l'occupaziun austriaca il 1621 oravant tut per recatolisar il Partenz e l'Engiadina Bassa. Suenter l'invasiun franzosa il november 1624 è il cult refurmà sa restabili plaunsieu. In'impurtanza pli gronda ha

cuntanschi l'urden en la pastoraziun en territoris catolics. Enturn il 1650 vegniva provedì radund in terz da las plaivs catolicas da chaputschins da la Missiun retica. En vista a la stgarsa dotaziun materiala da las plaivs garantivan ils paders chaputschins, sustegnids oravant tut da l'exteriur, ina pastoraziun suffizienta a custs reducids. En la derasaziun da furmas baroccas da pietad, architettura ed art en il Grischun han els giugà ina rolla decisiva.

Confessionalissem suenter il 1650

La confessionalisaziun da las duas baselgias, accumulada tranter il 1570 ed il 1640, ha finalmain cumpiglià la populaziun rurala da l'entir territori retic-grischun ed influenza era ils conflicts tranter las faciuns politicas dal Grischun. En ils onns 1610, en maniera accentuada en ils onns 1640/50 ed en singuls cas fin viaden ils onns 1740 èn quels conflicts proruts en cumanzas confessiunals maschadadas oravant tut per il possess ecclesiastic e per il diever cultic (communabel u separà) da la baselgia, per exempel a Zezras e Sagogn. Els han incità la Dieta da fundar in Corpus catolic ed ina Sessiun evangelica (Corpus evangelic) che sa radunavan en dumondas da tempra politic-ecclesiastica en sessiuns separadas. Mecanissem instituziunalsads per schliar conflicts n'èn dentant betg sa furmads en il futur.

Suenter il chal dals conflicts en il 18avel tschientaner tempriv èn omaduas cumanzas confessiunals idas lur atgnas vias. Dals servetschs militars en l'Ollanda e dals studis absolvids savens a Halle è sa derasà il pietissem tranter ils refurmads suenter il 1710. In dals pietists principals da quel temp era Daniel Willi. A partir dal 1745 èn las Trais Lias vegnidas visitadas repetidamain d'emissaris herrnhuterans, per exempel da David Cranz, ch'han pudì guadagnar in dumber remartgabel d'aderents che dominavan per tschert temps perfin la Sinoda retica. Suenter il 1780 è sa fatg valair l'illuminessem preponderantamain refurmà.

Ulrich Pfister

Il svilup da las baselgias chantunals en il 19avel e 20avel tschientaner e lur relaziun cun il stadi

Ina caracteristica dal svilup da las baselgias en il Grischun è la posiziun ferma da las plaivs refurmadas. La davosa constituziun da la baselgia chantunala evangelic-refurmada è vegnida acceptada il 1978, la pli nova revisiun da la baselgia chantunala catolica datescha dal 1993. Ils interess politic-religijs da las duas baselgias chantuna-

las grischunas èn vegnids represchentads en il 19avel e 20avel tschientaner da la Sessiun evangelica respectivamain dal Corpus catolic ch'han obtegnì en il 19avel tschientaner, sco parlaments ecclesiastics, era in mandat politic da represchentaziun d'interess e da survegliaziun seculara. Ils dus cussegl èn daventads qua tras era organs da l'autonomia ecclesiastica en il stadi democratic. Quest svilup ha provocà dapi l'entschatta dal 19avel tschientaner numerusas dispitas tranter la baselgia catolica ed il stadi. En las constituziuns dal 1814/20 e 1854 prescriveva l'uschenunada clausula da paritad ch'ils uffizis chantunals stoppian vegnir occupads tenor paritad per dus terz da refurmads e per in terz da catolics. Tar la tscherna dals cusseglers dals chantuns e da la cumissiun d'educaziun è vegnida applitada la protecziun da las minoritads confessiunals. Suenter la revisiun da la Constituziun federala dal 1874, ch'ha imponì al stadi ina neutralitad confessiunala rigurusa tras la garanzia da la libertad da cardientscha, n'era pli nagin spazi per organs chantunals occupads tenor confessiun. La clausula ina paritad ha stuì vegnir dismesa. En consequenza d'aspects nunciers èn las cumpetenzas concretas d'ina surveglianza tras las autoritads statalas restadas anc ditg contestadas. Quai valeva era per il dretg da cogeziun tar tschernas d'uestgs. En il 19avel tschientaner sa drizzava la resistenza catolica oravant tut cunter l'absorpziun da la scola tras il stadi e la neutralitad respectivamain l'indifferenza confessiunala intendida da quel. Enturn il 1900 è prorutta ina guerra per cudeschs da scola (tranter auter il «Sigisbert» versus il «Robinson»), ed en ils onns 1940 è naschida ina cuntraversa concernent la relaziun tranter la Baselgia ed il stadi ch'ha culminà en in cumbat cultural retardà. Il conflict è sa splegà sin il champ da la politica da partidas oravant tut tranter la Partida populara cristiansociala e la Partida democratica. La relaziun è sa schlucada enturn il 1950.

Il Segund Concil vatican (1962-65) ha alura puspè chaschunà, tras la cooperaziun successiva dals laics e da las dunnas, midadas internas da la baselgia e discussiuns ch'han provocà – surtut suenter la nominaziun da Wolfgang Haas sco uestg da Cuira tras il papa (1990) – in conflict virulent en la diocesa, en il qual era il stadi è vegnì involvi, tranter auter pertutgant la renconuschientscha da la Scola auta da teologia a Cuira. La relaziun tranter la baselgia refurmada ed il stadi è restada nunperturbada. En la baselgia refurmada dominavan l'emprim las dispitas tradiziunals areguard la sanctificaziun da la dumengia e la furma dal servetsch divin. La basa ha exprimi pli e pli la voluntad da purpigliar sezza la responsablad per la furma ecclesiastica. En ils onns 1930/40 è la baselgia refurmada sa participada cun proclamaziuns e posiziuns a cuntraversas confessiunals. A medem temp ha ella era manà discussiuns internas e tematisà l'admissiun da dunnas a l'uffizi pastoral (votaziuns dapi il 1927), al qual ellas èn dentant vegnidas admissas legalmain pir il 1965. Dapi ils onns 1970 mainan omaduas baselgias chantunals era discussiuns cun las baselgias independents che pon registrar adina dapli commembers. Quai ha promovì suenter il Segund Concil vatican per in tschert temp stentas ecumenicas ch'han schendrà per exempel il 1974 la cumissiun interconfessiunala per il dialog.

Georg Jäger

Baselgia da la S. Crusch a Cuira (1969).

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.